

४. दादू

वि. स. खांडेकर (१८९८-१९७६) : 'ज्ञानपीठ' पुरस्कार विजेते साहित्यिक. कादंबरीकार, कथाकार, लघुनिबंधकार, समीक्षक, पटकथालेखक. 'दोन ध्रुव', 'उल्का', 'हिरवा चाफा', 'पांढरे ढग', 'जळलेला मोहोर' इत्यादी कादंबऱ्या; 'वायुलहरी', 'चांदण्यात', 'सायंकाळ' इत्यादी लघुनिबंधसंग्रह; 'अश्रु', 'ययाति', 'अमृतवेल' या त्यांच्या प्रसिद्ध कादंबऱ्या आहेत.

आईप्रमाणे काळजी घेणाऱ्या दादूच्या प्रेमळ व संवेदनशील वर्तनाचे भावस्पर्शी वर्णन प्रस्तुत पाठात लेखकांनी केले आहे.

मी इथे शिकायला आलो होतो. दोन खोल्यांचे घर मिळाले होते आणि मालकातर्फेच दादू नावाचा अनुभवी गडीही लाभणार होता. दादू ही व्यक्ती वरवर पाहिली, तर जरा विचित्रच दिसत होती. एक खांदा विचित्र रीतीने उडवत चालण्याची त्याची लकब होती.

वाढलेली दाढी खाजवत तो माझ्याशी बोलू लागला तेव्हा माझ्या मनात आले, या म्हातान्याला आपण गडी म्हणून ठेवणे महामूर्खपणाचे होईल.

ही पीडा चुकवायची एक नवीन युक्ती मला सुचली. दादूचा पूर्वीचा पगार फक्त तीन रुपये होता. आता तो चार किंवा पाच रुपये मागेल आणि तसे मागितले, की तुझ्यासारखा लबाड मनुष्य मला नको, असे आपल्याला सहजच म्हणता येईल.

असा विचार करून मी दादूला म्हटले, "मी सांगेन ते काम करावं लागेल तुला."

त्याने मोठ्या आनंदाने मान डोलावली.

"पगार काय घेणार तू?" मी प्रश्न केला.

त्याने हसत उत्तर दिले, "पूर्वी मिळत होता तेवढाच द्या!"

"अरे, पण तेवढा म्हणजे किती?" आता याची लबाडी कळणार या कल्पनेने मी हसत हसत विचारले.

"तीन रुपये," दादूने उत्तर दिले.

मी चकित झालो. या अडाणी गड्यातला प्रामाणिकपणा दिसताच माझ्या मनात एक उज्ज्वल छटा चमकून गेली.

मी काहीच बोलत नाही, असे पाहून दादू म्हणाला, "पावणेतीन रुपयांवरसुद्धा राहीन मी साहेब."

दादूच्या रूक्ष दिसण्याच्या आड एक वेगळे सौंदर्य आहे असा मला भास झाला.

हा भास क्षणिक नव्हता.

'मी सांगेन ते काम करायला हवं,' असे कामावर ठेवताना मी दादूला बजावले होते; पण मला त्याला काही सांगण्याचा प्रसंगच येत नसे. मी सकाळी उठण्याच्या आधीच गवळ्याच्या घरून तो दूध घेऊन येई. मी उठून चूळ भरायला लागलो, की दादूचा स्टोव्ह फरफरू लागे. मला चहात

कमी साखर लागते, हे त्याला दुसऱ्यांदा काही सांगावे लागले नाही. मला काडीचाही त्रास होऊ नये, म्हणून तो जी धडपड करी ती पाहिली, की मला आईची आठवण होई.

दादू पंपाने पाणी काढू लागला, की माझ्या मनात येई- या खडकाळ जागेच्या पोटात जसा पाण्याचा झरा आहे, त्याप्रमाणे वरून रूक्ष दिसणाऱ्या दादूच्या अंतःकरणातही प्रेमाचा एक गोड झरा आहे.

दादूने माझी सर्व माहिती केव्हाच काढून घेतली होती; पण स्वतःविषयी मात्र तो फारसा बोलत नसे. एकदोनदा रंगात येऊन त्याने आपली थोडीफार माहिती मला सांगितली होती.

त्याचा मुलगा माझ्याएवढाच होता. सोलापूरला कुठल्याशा गिरणीत होता तो. दादूच्या खेड्यातला जमिनीचा एक तुकडा सावकाराकडे खूप दिवस गहाण पडला होता. म्हातारपणामुळे शेती होईनाशी झाली, तेव्हा बायकोला घेऊन तो इथे आला आणि त्याने मुलाला सोलापूरला पाठवले. फार उशिरा झालेला एकुलता एक मुलगा होता तो त्याचा. “तुम्ही आई-बाप सोलापूरला मुलाकडेच का राहत नाही?” म्हणून मी त्याला विचारले. तेव्हा त्याने सांगितले, “आम्ही दोघं सोलापूरला गेलो, की तिथं पोराचा खर्च वाढणार, मग तो सावकाराकडली जमीन सोडवून कशी घेणार? बायको इथं कडधान्ये विकून चार पैसे मिळवते. सोलापुरात ती काय करणार? तिथं मोड खपतात की नाही कोण जाणे नि सोलापुरात इथल्यासारखी कॉलेज नाहीत, तेव्हा माझ्यासारख्या म्हाताऱ्याला तिथं कोण काम देणार?”

“पण मुलावाचून कसं करमतं रे तुला?”

“न करमायला काय झालं साहेब? तुम्ही नाही का आलाय आईवडिलांना सोडून. तसाच माझा मुलगा मला सोडून गिरणीत गेलाय. मी इथं तुमचं काम करतोय ना, सोलापुरात अशीच कुणीतरी म्हातारी त्याला जेवायला घालत असेल.”

तीन महिन्यांत दादूची नि माझी कमीत कमी तीन वर्षांची ओळख आहे असे वाटू लागले.

क्रिकेट जोरात सुरू झाल्यामुळे कित्येकदा रात्री आठ वाजेपर्यंत मी बिन्हाडी येत नसे; पण मला कितीही उशीर झाला तरी ओट्यावर अंधारात दादू माझी वाट पाहत बसलेला असे. एखाद्या दिवशी मला यायला उशीर झाला नि डब्यातला भात थंड झाला, तर दादू लगेच स्टोव्ह पेटवायला उठे. थंडगार झालेला भात स्टोव्हवर तापवला, म्हणून त्याला ऊनउनीत भाताची गोडी कशी येणार? पण दादूने ऊन केलेला तो भात खाताना मला फार गोड वाटे. त्या गोडीचा उगम अन्नात नव्हता, दादूच्या मनात होता.

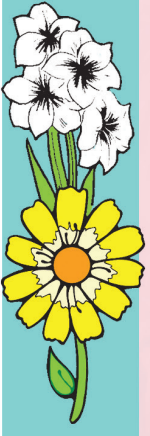
एका रविवारी दादूची स्वारी क्रिकेटच्या मैदानावर दिसली, तेव्हा तर मी थक्कच झालो. रात्री मी त्याला विचारले, तेव्हा म्हातारा लाजेने अगदी चूर झाला; पण थोड्या वेळाने त्याने ते कारण सांगितले. आदल्या दिवशी मी फार चांगला खेळलो होतो. दादू सकाळी खाणावळीत डबा आणायला गेला, तेव्हा तिथल्या विद्यार्थ्यांत माझ्या पराक्रमाच्याच गोष्टी चालल्या होत्या. त्या ऐकून दादूला वाटले, आपल्या साहेबांच्या खेळाची सारे लोक इतकी स्तुती करतात तेव्हा आपणही तो पाहावा.

सप्टेंबरच्या शेवटच्या आठवड्यात बाहेरगावी एक सामना ठरला. जहागीरदार नावाचा माझ्याच कॉलेजातला एक मित्र आमचा कप्तान होता. माझी फलंदाजी नि त्याची गोलंदाजी. असा धुव्वा उडवला आम्ही दुसऱ्या बाजूचा!

परत येताना मी जहागीरदारच्या गाडीमध्ये बसलो. गाडी हाकणे आणि सामन्याच्या गप्पा मारणे या दोन गोष्टींपैकी अधिक बेफामपणे तो कोणती गोष्ट करत होता, हे सांगणे फार कठीण होते.

खेळताना मनुष्याला भान नसते. त्यामुळे खेळाच्या श्रमाने माझे अंग किती आंबून गेले आहे, याची कल्पना गाडीत बसेपर्यंत मला आली नाही, मग मात्र अंग ठणकू लागले.

माझ्या बिऱ्हाडापाशी गाडी येताच मी उतरू लागलो, तेव्हा जहागीरदार म्हणाला, “आमच्या बंगल्यावर चल की.”

“अंग फार दुखतंय,” मी म्हटलं. “माझ्याच खोलीवर आपण चहा घेऊ.”

“चहा!” तो मोठ्याने हसत म्हणाला, “माझंसुद्धा अंग दुखतंय. चहानं नाही बरं वाटणार आता.”

“मग काय मागवू?”

“बिअर,” तो शांतपणे म्हणाला. दादू ते ऐकत होता.

मी विचारात पडलो. सापावर पाय पडावा तसा दादू दचकला आणि भूत दिसले, तर मनुष्य ज्या दृष्टीने त्याच्याकडे पाहील, त्या दृष्टीने तो माझ्याकडे बघू लागला.

मी म्हटले, “अगदी धावत जा! जहागीरदारला हवी आहे.”

“तो जहागीरदार असेल, नाहीतर राजा असेल. मी जाणार नाही.”

मी हळूच म्हटले, “दादू, या महिन्याला तुला एक रुपया जास्त देईन. मुकाट्यानं जा नि—”

“एक सोडून शंभर रुपये दिलेत तरी—”

दादूने माझी नोट फेकून दिली.

मी संतापाने म्हटले, “नोकरीवर ठेवलं तेव्हा, मी सांगेन ते काम करायचं कबूल केलं होतंस तू. आताच्या आता गेलास तर बरं आहे. नाही तर—”

“नाही तर माझी नोकरी जाईल. होय ना? नमस्कार साहेब, असली कामं करून जगण्यापेक्षा पोटात काटे भरिन, पण—”

त्याचा आवाज घोगरा झाला होता. डोळेही भरून आले होते. पुढे एक शब्दही न बोलता तो चालू लागला.

माझी मलाच लाज वाटू लागली. मी धावत गेलो. दादू फाटक उघडत होता. मी त्याचा हात धरून म्हटले, “दादू, कुठं चाललास?”

“तुमच्या आईसाहेबांकडं!”

“माझ्या आईकडं!”

“हो!”

“कशाला?”

“त्यांच्या झाडाला कीड लागलीय हे सांगायला!”

रागीट स्वराने मी उद्गारलो, “मी वाटेल ते करीन. तुला काय करायचं त्याच्याशी?”

“मला काय करायचं? मला माझ्या मुलाला सांभाळायचंय.”

“तुझा मुलगा तर सोलापुरात आहे?”

“होय साहेब, तिथं तो काही भलतं-सलतं करायला लागला, तर त्याच्याजवळ असलेल्या म्हाताऱ्यांनी त्याला आवरायला नको का? तिथं लोकांनी त्याला सांभाळायला हवं. मग इथं मी—”

त्याच्या डोळ्यांतून घळघळ पाणी वाहू लागले.

त्याच्या पाठीवरून हात फिरवत मी म्हटले, “रडू नकोस दादू, तुझी नोकरी कायम आहे.”

“नोकरीकरिता मी रडत नाही साहेब. तुमच्याऐवजी माझा मुलगा असता, तर मला जेवढं दुःख झालं असतं, तेवढं मघाशी तुम्ही दुकानावर जायला सांगितलं, तेव्हा झालं.”

दादूचा हात धरून मी त्याला घरात नेले.

मी खोलीत गेल्याबरोबर जहागीरदार म्हणाला, “कुठं गेला होतास?”

“बाहेर तारवाला आला होता.”

“तार ? कुणाची तार आली बुवा या वेळी ?”

“आईची. फार आजारी आहे ती !”

मी घाईघाईने ट्रंक उघडली. खुंटाळ्यावरचे कपडे काढले आणि सामानाची बांधाबांध करू लागलो.

जहागीरदार म्हणाला, “बरं, मी जातो हं.”

त्याला दारापर्यंत सोडून परत आलो. दादू एखाद्या लहान मुलाप्रमाणे हसत उभा होता.

स्वाध्याय

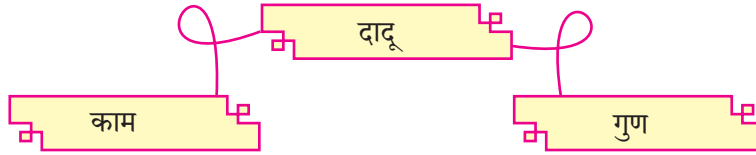
प्र. १. (अ) खालील चौकटी पूर्ण करा.

(१) दादूची लकब -

(२) लेखकाचा छंद -

(३) दादूच्या मुलाचे नोकरी करायचे ठिकाण -

(आ) दादूचे खालील बाबतीतील वर्णन करा.

प्र. २. का ते लिहा.

दादू दचकला.

दादू लहान मुलासारखा हसू लागला.

का ?

प्र. ३. (अ) खालील वाक्यांत कंसातील वाक्प्रचार योग्य ठिकाणी वापरून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(अंग आंबून जाणे, धुव्वा उडवणे, काडीचाही त्रास न होणे, थक्क होणे.)

(१) आम्ही ताजमहालचे सौंदर्य बघून आश्चर्यचकित झालो.

(२) भारताच्या क्रिकेट संघाने इंग्लंडला हरवले.

(३) बैलगाडीच्या प्रवासाने माझे अंग थकून गेले.

(४) प्रवासात मला अजिबात त्रास झाला नाही.

(आ) खालील शब्दांना पाठातील विशेषणे शोधा.

विशेषणे	विशेष्ये
<input type="text"/>	- गडी
<input type="text"/>	- जागा
<input type="text"/>	- झरा
<input type="text"/>	- स्वर

(इ) खालील शब्दांना पाठातील विरुद्धार्थी शब्द शोधा.

(१) कुरूप ×

(२) कडू ×

(३) गरम ×

प्र. ३. स्वमत.

(१) 'दादूने लेखकाच्या मित्राच्या कामाला नकार दिला', ही घटना तुम्हाला काय शिकवते ?

(२) 'दादू' च्या स्वभावातील गुणविशेष तुमच्या शब्दांत लिहा.

(३) पाठातील तुम्हांला सर्वांत आवडलेली बाब तुमच्या शब्दांत लिहा.

उपक्रम : 'दादू' या पाठाचा आशय कथारूपाने लिहा.

भाषा सौंदर्य

खाली दिलेल्या कंसातील शब्दांना (क्रियापदांना) 'ईव' प्रत्यय जोडून विशेषणे तयार करा व त्यांच्यासाठी समर्पक विशेष्य शोधून लिहा.

उदा., आखणे - आखीव - आखीव कागद.

(रेखणे, कोरणे, ऐकणे, घोटणे, राखणे) यांसारख्या इतर शब्दांचा शोध घ्या.

भाषाभ्यास

* अधोरेखित शब्दांविषयी खालील माहिती भरून तक्ता पूर्ण करा.

वाक्ये	सरळरूप	सामान्यरूप	प्रत्यय
(१) रमेशचा भाऊ शाळेत गेला.	(१) (२)		
(२) बँकेने शेतकऱ्याला कर्ज दिले.	(१) (२)		
(३) सुट्टीत तो मित्रांशी खेळतो.	(१) (२)		
(४) मंडईत फळांच्या गाड्या आहेत.	(१) (२)		

